

УДК 81.372.2:373.3

Марія Федурко, доктор філологічних наук,
професор кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі
Віра Котович, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ОНОМАСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У МОВНІЙ ОСВІТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті окреслено основні напрямки здійснення ономастичної роботи на факультеті початкової освіти під час вивчення курсів "Сучасна українська мова з практикумом" та "Лінгвістичний аналіз художнього тексту". Зосереджено увагу на окремих аспектах роботи з ойконімами, антропонімами, мікротопонімами, ергонімами та літературно-художніми онімами.

Ключові слова: ономастика, ойконіміка, антропоніміка, мікротопоніміка, ергономіка, літературно-художній онім.

Лит. 5.

Мария Федурко, доктор филологических наук,
профессор кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе
Вера Котович, кандидат филологических наук,
доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ОНОМАСТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье обозначены основные направления осуществления ономастической работы на факультете начального образования при изучении курсов "Современный украинский язык с практикумом" и "Лингвистический анализ художественного текста". Сосредоточено внимание на отдельных аспектах работы с ойконимами, антропонимами, микропонимами, эргонимами и литературно-художественными онимами.

Ключевые слова: ономастика, ойконимика, антропонимика, микропонимика, эргономика, литературно-художественный оним.

Maria Fedurko, Ph.D. (Philology) Prof. of Philological Disciplines
and Methods of Teaching in Elementary School Department
Vira Kotovych, Ph.D. (Philology) Docent of Philological disciplines
and Methods of Teaching in Elementary School Department
Drogobych State Pedagogical University by Ivan Franko

ONOMASTIC IN LANGUAGE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

This article outlines the main areas of work for the implementation of onomastic department of primary education during the course of "modern Ukrainian language with practical work" and "linguistic analysis of literary text". Focus on specific aspects of the work of oykonims, anthroponyms, microtoponyms, erhonimams and literary dumb.

Keywords: onomastics, oykonimics, anthroponimics, mikrotoponimics, ergonomics, literary and artistic dumb.

Постановка проблеми. Ефективність реалізації завдань реформування освіти, спрямованих на виховання освічених громадян України, багато в чому залежить від творчої домінанти навчально-виховного процесу. Учень сучасної школи має виховуватися не просто як носій певної суми знань, а як людина, здатна до ініціативної, самостійної

діяльності у швидкоплинних умовах суспільства. В початковій школі в дитини закладаються основи наукового світорозуміння, формуються способи навчальної діяльності, виховується почуття національного патріотизму та гуманізму. Успішне навчання можливе тільки за умови створення у школі сприятливого мікроклімату, домінування позитивних емоцій у ставленні учня до процесу

пізнання. Тому сьогодні, ведучи мову про підготовку педагогічних кадрів для початкової школи, серед основних завдань вищих навчальних закладів називаємо надання майбутнім учителям необхідних навиків, які формують професійні вміння та можливості подати майбутнім учням не лише знання із певних предметів, але й забезпечити всебічний розвиток особистості. Тож вагомим складником підготовки вчителя початкових класів є лінгводидактична освіта, а важливим елементом при цьому є формування ономастичних знань майбутніх педагогів.

Мета нашої статті – окреслити основні шляхи здійснення ономастичної роботи зі студентами факультету початкової освіти під час вивчення курсів “Сучасна українська мова з практикумом” та “Лінгвістичний аналіз художнього тексту”.

Загалом, українська ономастика як лінгвістична дисципліна уведена до навчальних планів багатьох вишів України. Йдеться передусім про факультети філологічні, історичні, географічні. До того ж спецкурси або спецсеминари з ономастичних проблем читаються й на інших факультетах, серед яких і факультети початкової освіти. Однак навіть у тих випадках, коли такої можливості немає, теми з ономастики розглядаються при опрацюванні лексикології, стилістики, словотвору.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Оніми є одним із найоб’ємніших пластів лексичного фонду будь-якої мови. Без них неможлива людська комунікація. Зі зникненням одних власних назв – створюються інші. Так влаштовано свідомість людини: щоб розрізнити однакові за своєю природою навколишні реалії, потрібно придумати особливі слова, які могли б виконувати функцію такого розрізнення. Словами, що здатні номінувати широке коло предметів, понять, явищ, і є оніми.

Власних назв у кілька разів більше, ніж назв загальних. Проте їх не завжди зафіксовано у словниках, ще далеко не всі з них досліджуються лінгвістами і не надто часто вивчаються у вищих школах. Особливо необхідним є знання з ономастики сучасному вчителю, бо кожен, з ким йому доводиться працювати, буквально занурений у широкий та різноманітний світ імен.

Власні назви складають онімний простір мови. На його характер і склад впливають як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні фактори (географічні, ідеологічні, історичні, світоглядні, соціальні, культурні та ін.) При вивченні власних назв потрібно пам’ятати, що будь-який синхронний опис ономастичних систем мови

передбачає діахронічний екскурс, оскільки будь-які відомості історичного, культурологічного, етнографічного характеру допомагають у дослідженні теперішніх особливостей та тенденцій. Сучасний ономастичний простір характеризується інноваціями соціального, психологічного, історичного характеру. Змінюється ментальність людини, змінюється мода, змінюється її ставлення до того, що і як називати. Ойконімна карта України за останні десятиліття настільки стала іншою, що нерідко доводиться переробляти навіть карти та довідкові матеріали. Відбулися відчутні зміни і в антропонімній системі (змінюються уподобання в іменуванні дітей, надаються пріоритети новій прізвищевій формулі тощо). Новітніми моделями поповнюється ергонімія краю. Назріває гостра потреба збору, збереження та систематизації мікротопонімії. Усі ці факти не можуть бути поза увагою майбутніх педагогів, тож виникає об’єктивна необхідність зосередити увагу студентів на ключових моментах сучасної ономастики.

Ойконіміка як розділ ономастики, який вивчає ойконіми, їх структуру, закономірності виникнення, розвитку та функціонування [5, 132] – це об’єкт дослідження відомих мовознавців Д. Бучка, Ю. Карпенка, О. Купчинського, В. Лободи, Я. Пури, М. Торчинського, М. Худаши, В. Шульгача та багатьох інших.

Ойконіми як мовні одиниці несуть важливу інформацію про особливості виникнення населених пунктів, про їхніх мешканців, про природні й географічні умови місцевості, на території якої ці поселення засновані, про специфіку культурних і політичних зв’язків між сусідніми і несусідніми етносами та державами. Першим важливим кроком при роботі над назвами поселень має стати вивчення ойконімії за першофіксаціями назв в історичних документах – від найдавнішої згадки до сучасної, офіційно закріпленої. Не можна з’ясувати походження ойконіма, беручи до уваги лише теперішнє його звучання, або, навіть, лише найдавнішу, писемно засвідчену історичну згадку. Сучасна назва не завжди є такою, якою була первісно, а первісна може бути зафіксована з помилкою, або ж дослідник не має гарантії, що згадка, яка є у його розпорядженні, – це якраз перше свідчення про заснування поселення. Тому важливо зібрати принаймні декілька історичних фіксацій, переконатися у правильності локалізації ойконіма, простежити, як змінювалася (чи не змінювалася) назва поселення протягом років і лише після такого вивчення робити певні висновки.

Вік поселення нерідко визначають за часом фіксації його назви в писемних пам'ятках. Однак насправді дата першого засвідчення назви населеного пункту в історичному документі практично ніколи не означає часу його заснування. Назва поселення в давні часи могла бути зафіксована в літописі щонайменше через 50 – 100 чи навіть більше років від часу його заснування. Поселення мало стати важливим оборонним чи адміністративним центром, у ньому мала відбутися якась подія, щоб воно потрапило до давніх документів. Та навіть коли в архівних джерелах трапляються записи про заснування того чи того населеного пункту, то таку інформацію писемної пам'ятки не завжди слід кваліфікувати як справжнє повідомлення про реальне заснування цілком нового поселення. Це може бути інформація про відновлення якогось поселення після його спустошення, а в окремих випадках – про заснування на базі наявних сіл містечок. Саме тому вік конкретного ойконіма дослідники все частіше визначають не за його першою фіксацією в документі, а на основі структурно-словотвірної будови, назвотвірного форманта, характеру твірної основи тощо [4, 7].

До того ж слід пам'ятати, що ключ до розуміння походження ойконіма ховається в словотворі, а не в семантиці. Ця думка, сформульована колись Ю. Карпенком, стала аксіомою для ономастів. Словотвірні студії не заперечують семантичних, встановлюється лише відповідна ієрархія. Словотвір відбиває передусім загальні властивості, а семантика – індивідуальні. Тому необхідною умовою успішних семантичних студій є попереднє словотворче вивчення. Нерозуміння цього призводило в минулому до серйозних помилок. І навпаки, безперечні успіхи української ономастики протягом останніх десятиліть значною мірою зумовлені тим, що увага дослідників від коренів власних назв звернулася до їхньої будови. Досконале ж з'ясування будови назви значно полегшує прочитання її семантики [3, 43].

Значно легше з'ясувати походження ойконіма, якщо дослідник визначить принципи та способи номінації поселень у певні історичні періоди, тобто визначить основний напрям думки, за яким реалізувалося називання конкретного об'єкта. З цього погляду надзвичайно цінними є виокремлені Д.Бучком чотири принципи номінації, за якими в різні історичні періоди називали першопоселенці чи засновники свої оселі: а) номінація поселення через відображення в його назві іменування окремої особи (найчастіше власника) або ж групи людей (жителів поселення); б) номінація

поселення через відображення в його назві зв'язку з назвами інших сусідніх (рідко віддалених) географічних об'єктів; в) номінація поселення через відображення в його назві індивідуальних ознак (особливостей) самого номінованого об'єкта (поселення); г) номінація поселення через відображення в його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних факторів, штучних назв і назв – посьвят конкретним особам [1, 348].

Гадаємо, що задекларовані думки – це той мінімум, яким мали би послуговуватися майбутні вчителі, щоби хоча частково, однак цілком науково, здійснювати лексико-словотвірний аналіз ойконімів.

Антропоніміка – розділ мовознавства, який вивчає антропоніми щодо їх походження, закономірностей виникнення, розвитку, функціонування, словотвору, зміни антропонімів у часі, способи переходу апелювативів в антропоніми і навпаки [5, 42], ретельно досліджена відомими ономастами Г. Бучко, Л. Гумецькою, М. Демчук, І. Железняк, Р. Керстою, Р. Остаєм, Ю. Редьком, П. Чучкою та ін. Розмаїття прізвищ, що нас оточує, їх неповторний фонетичний лад, багатство словотвірних моделей, співвіднесеність з реальною дійсністю ще раз переконливо доводять, що українська мова бере свій початок у глибокій праслов'янській давнині; прізвища як вагома частина словникового складу мови, підкреслюють, що мова постійно живилася народними говірками і лише в окремих випадках поповнювалася чужомовними елементами.

Сучасна офіційна форма іменування людини – явище порівняно пізнього часу. Кожен компонент, з яких ця форма складається, – ім'я, ім'я по батькові та прізвище, має свою історію й специфіку побутування як в офіційному вжитку, так і в усній народно-розмовній традиції.

Процеси становлення й еволюції формули іменування особи тісно пов'язані із звичаями й особливостями духовної культури народу, його історією. У системі наших власних найменувань, що склалась протягом минулих віків, знайшли відображення різні сторони суспільної, господарської, культурної і мовної діяльності народу на різних історичних етапах. Тому імена і прізвища українців є одним з важливих джерел для дослідження мови, історії, матеріальної і духовної культури нашого народу.

Процес творення прізвищ давно завершений. Але кожне сучасне прізвище акумулює в собі мотивуючу лексему і спосіб деривації. Ці два фактори визначають структуру прізвищ, яка в ономастичному плані може мати тільки один характер: первинні прізвища – ті, що утворилися

семантичним способом; та вторинні прізвища – ті, що утворилися морфологічним способом. Між цими двома групами є значна площина перетину. Частина прізвищ може мати подвійне дериваційне тлумачення через поліфункціональність низки суфіксів та омонімічність деяких мотивуючих лексем [1, 26].

Вивчення у вищих способів творення української лексики неодмінно має супроводжуватися інформацією про способи творення прізвищ, зважаючи на те, що, по-перше, існує суттєва різниця у словотворенні загальних і власних назв, а по-друге, прізвище постійно супроводжує сучасну людину і освіченість кожного почасти визначається ще й можливістю з'ясувати походження власного прізвища.

Мікротопоніміка. Сукупність власних назв невеликих найчастіше природних фізико-географічних, рідше створених людиною об'єктів, або ж мікротопоніми [5, 122], належать до найменш вивчених шарів топонімії України. Найновіші дослідження в цій царині належать В. Банької, Л. Білінській, Н. Вебер, О. Заїнчовській, Н. Лісняк, О. Михальчук, О. Проць, Н. Сокіл та ін. Між тим мікротопонімія є невід'ємною і дуже вагомим частиною онімного простору. Збір та систематизація мікротопонімів є справою дуже потрібною, бо це жива скарбниця народної мови.

Мікротопоніми обмежені вузькою сферою живання – функціонують у мовленні неширокого кола людей, які мешкають поряд із названим топооб'єктом. На жаль, поширення є уявленням про те, що так званий ступінь стійкості власних географічних назв залежить від величини топооб'єкта, тобто давнішими, а отже, цікавішими з погляду історично-лінгвістичного аналізу є назви великих річок і населених пунктів, тоді як із-поміж мікротопонімів таких архаїчних назв небагато. Така думка справедлива лише частково, оскільки мікротопонім акумулює надзвичайно цікавий матеріал з того чи того терену, а відповідно й мови тутешнього населення, зберігаючи інформацію про топографію місцевості в її минулому, тип господарювання на ній, її мешканців тощо. Цінність мікротопонімів зростає, коли поглянути на них крізь призму діалектології, адже, входячи в сферу говіркової лексики окресленого ареалу й побутуючи в живому мовленні його населення, місцеві географічні назви повніше й точніше зберігають самотні лексичні, фонетичні й граматичні форми українських говорів. Якраз у цьому плані мікротопоніми є цікавими для майбутніх учителів, бо знання їх дасть змогу пізнавати і пропагувати рідну мову не як сталеве явище, а як живий і постійно змінний організм.

Мікротопонімна лексика відображає найважливіші етапи історії матеріальної та духовної культури народу. І одночасно в ній з'являються мовні закономірності, у зв'язку з чим цей лексичний пласт становить інтерес і як історико-географічний матеріал, і як лінгвістичне джерело. Робота з місцевим мікротопонімним матеріалом викликає незмінний інтерес студентів, їх прагнення розширити свої знання в краєзнавстві, додавши до них знання лінгвістичного характеру, сприяє доброму розвитку мислення.

Мікротопоніми будь-якої місцевості являють собою особливий матеріал для наукового дослідження, так як цей пласт лексики містить найбільш цільну і багату інформацію про історію самої території, про історію країни, про розвиток культури, а разом з тим, що дуже важливо, – про українську мову. Використання мікротопонімів дасть можливість проводити повноцінну лінгвокраєзнавчу роботу і тим реалізувати ідею включення в систему освіти регіонального компонента. Знайомство з мікротопонімами сприяє розвитку інтересу до своєї “малої” батьківщини і дозволяє проводити формування найважливіших мовних умінь і навичок на місцевому мовному матеріалі. Використання саме цього лексичного матеріалу на заняттях з української мови є найбільш вдалим у плані реалізації ідеї формування соціокультурної компетенції студентів засобами української мови.

Для ідентифікації місцевих мікрооб'єктів, як правило, використовуються дві основні групи лексики: загальні та власні назви. З апелятивної лексики для творення мікротопонімів найактивніше використовується географічна термінологія – назви на позначення характерних рельєфно-ландшафтних ознак місцевості, специфіки ґрунтів, розміру та конфігурації об'єктів, назви, пов'язані з рослинним і тваринним світом, а також найменування, що характеризують шляхи сполучення. З онімної лексики у творенні мікротопонімів беруть участь передусім антропоніми, в меншій мірі – ойконіми та гідроніми. Цілеспрямована, систематична робота з використанням мікротопонімного матеріалу дозволить майбутньому вчителю початкової школи викладати предмет не тільки цікаво, але й ширше використовувати його у виховних цілях, сприяти поглибленню знань учнів, підкріпити енциклопедичні відомості живими прикладами з сучасної практики.

Ергоніміка. Ергоніми – власні назви певних об'єднань людей: організацій, партій, установ, закладів та под. [5, 85] – це також одне з

маловивчених, однак проблемних питань сучасної ономастики. Такі оніми ретельно опрацьовані в роботах О. Белея, Н. Куцузи, Н. Лесовець, М. Романюк, М. Цілини, С. Шестакової та ін. Стрімке зростання власних назв цього типу спричинене масовою появою нових фірм, магазинів, ресторанів, кафе, туристичних компаній, готелів, аптек, сервісних центрів тощо. Сьогоднішня ергонімія – це найактивніша зона онімного простору української мови. Молодість та висока динамічність розвитку сучасної ергонімії зумовлюють надзвичайно широку її джерельну базу.

Вчитель початкової школи повинен пам'ятати, що впровадження у навчально-виховний процес ергонімної лексики, дібраної за семантичною і комунікативною цінністю, веде до суттєвих позитивних зрушень в активному словниковому запасі учнів, який є основою для вироблення мовленнєвих навичок. Завдяки цьому забезпечується розвиток пізнавального інтересу до вивчення мови, формуються раціональні форми розумової діяльності та уміння використовувати здобуті знання у практичній роботі.

Літературно-художні оніми. Великий пласт ономастичного матеріалу доводиться опрацьовувати під час вивчення курсу “Лінгвістичний аналіз художнього тексту”. Тут об'єктом наукового вивчення стають літературно-художні оніми. Основоположними у цій ділянці ономастики стали праці Ю. Карпенка, В. Михайлова, С. Отіна. Дещо пізніше з'явилися роботи Л. Белея, В. Калінкіна, Н. Колесник, Г. Лукаш. Художній твір – надзвичайно складна та багатогранна система, кожний елемент якої виконує відповідну функцію. Найчастіше лінгвісти звертають увагу на стилістичні, синтаксичні, лексичні особливості тексту. Проте сьогодні назріла потреба аналізувати в художніх творах способи та засоби номінації осіб. Студенти характеризують літературно-художні оніми з погляду синтагматики та парадигматики. Теоретична база літературно-художньої ономастики ґрунтується на тому, що вона вторинна, похідна, хоча тісно пов'язана з ономастикою загальною, частково оперує її методологією, використовує її моделі та базу. Власну назву в художньому творі вибирає або створює сам автор і основна функція такої назви – стилістична (інформаційно-стилістична та емоційно-стилістична). Літературно-художні оніми пов'язані зі сферою

мовлення, до того ж у художньому творі є особливий різновид власних назв – заголовок, який є центром онімного простору твору [2, 220 – 221].

Робота майбутніх педагогів з літературно-художніми онімами дозволяє значною мірою встановити специфіку (в т. ч. й національну) літературної ономастики, визначити структурно-семантичний склад та функціонування літературних онімів, виявити символічність власних назв, порівняти антропонімікони художніх творів окремих письменників, дослідити фонетичні, словотвірні риси та варіативність використовуваних найменувань, а також визначити основні типи літературних власних назв.

Висновки. Сьогодні ономастика все впевненіше знаходить собі дорогу до кожного навчального закладу. Вивчення онімів – одна з важливих умов засвоєння лексики української мови, розвитку усного мовлення, поглиблення знань, як з мови, так і з історії, географії, українознавства, літератури. Уже під час проходження педагогічної практики майбутні вчителі початкової школи переконаються, що залучення учнів молодших класів до соціолінгвістики через вивчення власних назв вносить у систему навчальної і виховної роботи доступність, конкретність, емоційне забарвлення, з'являються елементи допитливості, шукання і відкриття, отримання учнями за допомогою учителя і різноманітних джерел відповідей на запитання, що виникають у процесі навчання і хвилюють школярів. Отже, ономастика є важливим засобом підняття ефективності уроків та позакласних заходів.

1. Бучко Г., Бучко Д. *Історична та сучасна українська ономастика: Вибрані праці.* / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці: “Букрек”, 2013. – 456 с.

2. Карпенко Ю.А. *Специфика имени собственного в художественной литературе* / Jurij Karpenko / *Onomastica. Roczn. XXXI. Wrocław etc., 1986.* – S. 220 – 221.

3. Карпенко Ю. *Топонімія Буковини.* / Юрій Карпенко. – К.: Наукова думка, 1973. – 340 с.

4. Котович В. *Походження назв населених пунктів Дрогобиччини (наукові версії).* / Віра Котович. – Дрогобич: Посвіт, 2012. – 88 с.

5. *Словник української ономастичної термінології* / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2014

